

1. Pogled na opće stanje

Više nego inače, u ovom je odsjeku potrebno kazati nekoliko riječi o općem stanju u Evropi i u Bosni, da bismo lakše mogli shvatiti ono što se u 19. stoljeću događalo s katoličkim bosanskim pukom i s franjevcima.

Francuska je revolucija, iako je bila savladana, izvršila golem upliv na cijelu Evropu, pa - možemo reći - i na cijeli svijet. Ona je izvlasila staleže po rođenju povlaštene, proglasila opću jednakost svih građana pred zakonom, naglasila osnovna ljudska prava svakog čovjeka i zacrtala nove dužnosti države. Sve je to malo pomalo prodiralo u svijest ne samo ljudi u Francuskoj nego i u drugim zemljama.

Kulturni pokret, nazvan romantizam, koji se pojavio nakon ove velike revolucije, istakao je vrijednost pojedinih naroda pa i onih dotada zanemarivanih i prezrenih, veličao je slobodu i kod pojedinca i kod naroda i pozivao na oslobođenje potlačenih i na njegovanje vlastite samobitnosti.

U austrijskoj carevini Josip II., (1780-1790) naumio je objediniti narode svoje prostrane države (koja se protezala od Belgije na zapadu do Galicije na istoku) i približiti ih jedne drugima namećući svima njemački jezik. Protiv toga ustali su na obranu svog jezika i Belgijanci i Mađari, pa je car morao odustati od te zamisli. Sa svoje strane, Mađari su htjeli učiniti na području zemalja ugarske krune ono isto što je pokušao Josip II, samo da ovaj put Hrvatima i Slovacima nametnu mađarski jezik. Došlo je i ovdje do otpora pa se iz toga rodio narodni pokret tridesetih godina prošlog stoljeća, nazvan od njegovog najistaknutijeg vođe kod nas ilirskim. Želio je Ljudevit Gaj time objediniti različite pokrajine, koje tada još nisu imale zajedničke narodne svijesti. Budući da se Srbi i Slovenci nisu htjeli odreći svoga imena i svoje samobitnosti, ilirski se pokret ograničio da bude hrvatski narodni pokret. On je dao Hrvatima novi pravopis, novu svijest o vlastitom biću i jeziku, novi zamah u kulturnom stvaranju (u književnosti, umjetnosti, glazbi i znanosti) i u političkom okupljanju; u socijalnom pogledu, njegovim plodom i dalekim plodom Francuske revolucije možemo smatrati što je g. 1848. ban Jelačić u Hrvatskoj ukinuo kmetstvo.

Sve je to imalo upliva i na tursku carevinu i na Bosnu.

I turski sultani postali su u 19. st. svjesni da moraju izmijeniti stanje u svojoj državi, da bi ona u novom vremenu mogla opstati. Neki od njih - Selim III. (1789-1808), Mahmud II. (1808-1830), Abdul-Medžid (1839-1861) ugledaju se u napredne zapadne države i žele da od njih preuzmu ne samo ustrojstvo vojske nego i građansko uređenje. U tu svrhu dokinuti su g. 1826. u Carigradu janjičari, izdat je g. 1839. novi carski proglas, nazvan Hatišerif od Gülhane, kojim su kršćani gotovo izjednačeni s muslimanima, i napokon, tzv. Hatihumajun (1856).

2. Položaj franjevaca i bosanskih katolika

Ali, od tih dobrih namjera i proglašenja malo se što ostvarilo u samoj Bosni! Da bi dobre zamisli donijele plod, mora biti i netko tko će ih ostvarivati. U Bosnu su, međutim, slali često nesposobne, sebične, okrutne vezire, koji su kao i ranije punili svoje džepove a nisu provodili prave reforme. Kako ni sada činovnici ni vojska nisu bili pravo plaćeni, nastavili su i dalje da se sami naplaćuju - prodajući pravdu, pljačkom i nasiljem. - Još veća prepreka poboljšanju stanja bio je otpor domaćih bosanskih muslimana protiv naumljenih reformi. One su njima izgledale kao odricanje od islama a s druge strane smatrali su da one ugrožavaju njihov dohodak i povlašteni položaj. Stoga su se oni oduprli provođenju reformi i oružanim ustancima (npr. onim iz 1830-1832. Huseina Gradašćevića, ili kasnijim, hercegovačkim i krajiškim, iz 1849-1851). Ti su ustanci doduše bili vojnički ugušeni ali su prave reforme provedene tek u maloj mjeri.

Općenito govoreći, sada su stvari bosanskih franjevaca stajale mnogo bolje: dobili su svoje zastupstvo kod vlade u Sarajevu i u Carigradu. Na njihovu je molbu Austrija - kako se to vidi iz fermana iz g. 1840. - i franjevce i bosanske katolike uzela i službeno pod svoju zaštitu i pokroviteljstvo. God. 1840. bio je dokinut i džulus a nema više ni nekadašnjih bezdušnih globa ni podvala; neki se veziri pokazuju vrlo nakloni prema franjevcima (npr. Huršid- paša).

Huršid paša i fratarska desetina, g. 1854.

God. 1854. vezir Huršid- paša, videći, da se sa strane turskih zastupnika navaljuje na fratre, od kojih pokušava uzeti desetinu, reče javno pred svim medžlisom (= vijećem):

«Uzimajte od svakog desetinu: paša bio, džamija bila, vakuf bio, kajmekan bio, osim samih

fratara. Njih je Devlet (carstvo) mehaf učinio (iznimio), i neću, da mi take dave (tužbe) od fratarskih desetina više ikad dolaze».

Ali to je važno za Huršid-paše; nijedan drugi vezir (poslije Hatihumajuna) – prema Martiću – nije htio priznati stare fratarske povlastice.

Fra Ignacij Strukić: Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkoga samostana, Sarajevo 1899, str. 120.

Ali, stradanje bosanskih katolika i dalje se nastavilo - zbog bezdušnih poreza i danaka. Pod Tahir-pašom (oko 1840) bosanski seljak daje caru desetinu svog prihoda, svom begu trećinu a od sijena polovicu. No to se samo tako kaže a stvarno je beg uzimao sebi ponekad i polovicu. Begovi često nisu podmirivali svojih obveza prema kmetovima ali su od njih sve strogo ubirali, često ne osvrćući se na nerodne godine i na neimaštinu. Da se dobije neka slika o patnjama raje i u ovo vrijeme, dovoljno je pročitati poslanicu fra Rafe Barišića koju je on uputio caru Ferdinandu. Uz bezdušne namete, treba istaknuti nasilja, ubojstva, otimačine i teško zamisliva ponižavanja, neljudske uvjete stanovanja i uopće života. Alipaša Stočević preselio je, u stvari: otjerao u progonstvo, god. 1841. Trista kršćanskih obitelji iz Mostara, iz jednog jedinog razloga: «da ne smetaju muslimanima»! A slično je postupio i Tuzla-kapetan, čiji je sin nekoliko mjeseci pirovao, trošeći kršćansku stoku, a da za to nikome ni pare nije platio.

Iz spomenice biskupa Barišića austrijskom caru god. 1838.

... Kad neki age ili drugi mogućniji Turci hoće da od nas kupe koju stvar koja im služi ili koja im se dopada, onda ipak ovu naklonost (ako se naklonošću može nazvati ova otimačina) prama nami iskazuju, pitaju naime, koliko zapada konj, vol itd. /Tada/ mi ne smijemo drugi izim ovaj odgovor dati: «Gospodaru, ja sam tvoj, konj je također tvoj, pak čini što ti se sviđa, jer nami nije prosto niti procjenivati stvar, niti pravednu cijenu zatraživati ili se prodaji protiviti.» Zločin bi bio išta od ovoga usuditi se, zločin koji bi platili gubitkom same stvari i užasnim šibanjem...

Ovo je samo jedan stavak od vrlo mnogih u ovoj dugoj latinskoj poslanici, koju cijelu u prijevodu s latinskog donosi djelo J. Jelenića: Kultura i bosanski franjevci, sv. II, str. 150-162.

Zbog teških poreza i zlostavljanja nastaju u ovom stoljeću i kršćanski ustanci npr. g.1852. i najveći 1875-1878. Oni su upereni najprije protiv begova a na koncu i protiv sultanove vlasti. U zadnji ovdje spomenuti ustanak, potaknut uostalom i propagandom iz susjednih država Srbije, Crne Gore i Austrije, umiješale su se i druge sile; po sebi, Turska bi svladala taj ustanak pa i provalu srpskih četa u Bosnu, da Rusija nije tih godina napala Tursku u Bugarskoj i na taj način oslabila turski pritisak na ustanike i njihove saveznike. Rusija je na to, g. 1878, odredila pogodbe mira u San Stefanu, koje su značile slobodu za mnoge turske pokrajine ali ne i za Bosnu. Taj ruski uspjeh nije bio po volji evropskim vlastima pa su one na Berlinskom kongresu iste godine izmijenile sanstefanski ugovor i, među ostalim, odredile da Austro-Ugarska ostvari mir i sredi prilike u Bosni i Hercegovini. To je i provedeno.

O. J. Baltić opisuje stanje katolika pred austrijsku okupaciju, oko g. 1870.

S ovim (ekonomskim zahvatima turskih vlasti) krstjani dopadoše velikog siromaštva. Vladi poreza platiti ne mogu, zato se gone kano marva u tavnice nečiste turske, trpaju ih jednog na drugog da dihati ne mogu; njeke zatvaraju u krmeljake i vodu na njih livaju, druge stavljaju na dim: plač i jauk krstjana sa svih strana. Kad upitaš najmirnijeg i najboljeg «što ti je, brate», odgovara: «kako neću plakati? Imam deset čeljadi u mojoj kući, koji se satrsmo radeći i znojeći, ali opet ne imamo ništa, sve nam Turci oteše; došlo nam je da u vodu skačemo».

Iz djela fra Jakova Baltića: «Stanje u Bosni od godine 1856. do ulaska Austrije 1878»; ovaj odlomak donosi fra Julijan Jelinić u «Kultura i bosanski franjevci», sv. II, Sarajevo 1915; izvornik je, kako se čini, propao u zadnjem ratu.

3. Djelovanje apostolskih vikara – sukob s Barišićem

I u ovom razdoblju vrlo važnu ulogu imaju tri apostolska vikara: fra Rafo Barišić, fra Marijan Šunjić i fra Paškal Vujičić.

Od svih apostolskih vikara (ne samo 19. st.) najviše nemira izazvao je biskup fra Rafo Barišić.

Prije nego što će, na prijedlog svog rođaka, biskupa fra Gabrijela Barišića, g. 1832. postati

apostolskim vikarom, fra Rafo je studirao u Italiji, u Torinu, i nakon toga predavao u tom gradu i u Bolonji. Vidio je držanje biskupa u slobodnim zemljama i poželio da i on bude onakav gospodin, onako samostalan i samosvjestan kao i oni, iako je u Bosni bila u svakom pogledu drugačija situacija. Odmah iza kako je imenovan biskupom, predstavio se u Rimu (Kongregaciji za raširenje vjere) i u Beču (nunciju i dvoru) i ostavio lijep dojam svojim prirodnim darovima i svojom: energičnošću.

U Bosni, on je zamislio da se osamostali od Bosanske franjevačke provincije. U tu svrhu on je na svoju ruku, ne pitajući upravu Provincije, imenovao svojim pomoćnicima neke između franjevaca i zatražio da se sutješki samostan smatra biskupskom rezidencijom a za sebe je tražio znatan dio njegove zgrade. Mislio je stvoriti svoj, svjetovni, kler i svoje sjemenište i ne biti ovisan o Provinciji U tu je svrhu kupio u Travniku zemljište. On je htio biti predsjednik provincijskog kapitula i trajni član provincijskog vijeća (definitor natus). Ako bi se Provincija pomirila s tim Barišićevim zahtjevima i postupcima, ona bi izgubila samostalnost i postala igračkom u njegovim rukama. To Barišićevo nastojanje da potisne Provinciju u kut izazvalo je spor, koji je kroz petnaest godina žestoko potresao i Bosanskom provincijom i bosanskim katolicizmom i koji je izazvao sablazan i zgražanje vjernika a čuđenje inovjeraca. U taj spor umiješao se i Rim (Kongregacija za raširenje vjere i uprava Franjevačkog reda), i Beč (carski dvor i nuncij) pa čak i turske vlasti u Bosni i u Carigradu.

Sukob je počeo naizgled sitnim, djetinjastim stvarima: sporom oko tzv. biskupovog prijestolja u sutješkoj i fojničkoj crkvi; pri tome je Barišić sutješku crkvu udario interdiktom (prokletstvom) i zabranio da se u njoj vrše sveti obredi a nešto sličnog bilo je i u Fojnici, iako su franjevci upravo nastojali izbjeći sukob. Provincija se na ta i na druga upletanja u njezine unutarnje stvari potužila Kongregaciji u Rimu. Ova je tu tužbu poslala biskupu Barišiću i on je onda na svoj način prikazao stvari i sa svoje strane optužio Provinciju, pa je Kongregacija taj spor riješila u njegovu korist. Osim toga, da popravi navodne neredne, Kongregacija je poslala u Bosnu apostolskog (papina) izaslanika, vrlo uglednog franjevca Dalmatinske provincije Presv. otkupitelja, fra Šimuna Milinovića. Njegov je sud bio da je Barišić prekoračio granice svoje vlasti i da je spor i nastao zbog njega. Nereda, za koje biskup optužuje Provinciju, u njoj nema, osim nekih manjih, razumljivih, iznimaka. Po želji i naputku iz Rima Milinović je imao i zadatak - izmiriti obje strane. To mu je konačno i uspjelo pa je zaključeno da se ostane na starom stanju i da se svaka strana drži granica svoje vlasti, da se nepravde i uvrede zaborave i da se šuti. To je bilo 1839.

Međutim, mir nije dugo potrajao nego je spor buknuo još jače i još strašnije. Razlog tome bio je najprije u tom što one "granice vlasti" nisu bile jasno, u pojedinostima određene, a zatim što je netko g. 1840. optužio bosanske franjevce i kod vezira, i u Rimu, i u Beču, da misle pomoću Gaja osnovati ilirsko kraljevstvo! Taj "netko" bio je sam Barišić. Uz ovu optužbu, koja je «palila» kod svih kojima se potužio, bosanski su franjevci bili optuženi da podržavaju razne zablude,

koje su usisali po ugarskim školama, i da mrze Talijane. Biskup je tražio da se kao vođe nemira kazne tadašnji provincijal fra Stjepan Marijanović, bivši provincijal fra Andrija Kujundžić i kasniji provincijal i biskup fra Marijan Šunjić i da se imenuje novo starješinstvo u Provinciji.

Nakon što su se tim povodom obje stranke u Rimu parbile ali se nisu mogle složiti, predložio je general Reda da se u Bosnu pošalje novi izaslanik, apostolski delegat J. M. Molajoni, biskup i apostolski upravitelj u Rumunjskoj. I ovaj je izaslanik našao da su Barišireve optužbe neistinite; kao i svagdje, i u Bosni ima loših redovnika (po njegovu sudu 2%) i to su Barišičeve pristalice. On je predložio da se iz Bosne ukloni Barišić i da se u nju i ne vraća a mjesto njega da bude apostolski vikar fra Marijan Šunjić. Postigao je također ponovno pomirenje bosanskih fratara s biskupom Barišićem 13. lipnja 1842. Nakon toga otišao je ponovno u Rumunjsku, ali je, na nesreću Bosne, ostavio kao svoga zamjenika, koji će dovršiti stvari, svog tajnika Karla Pootena, iz Nizozemske.

Pooten je pomislio da je ovo zgodna prilika da se domogne biskupske časti u Bosni. Na tu suludu zamisao fratri nisu htjeli pristati. Pooten je nakon toga u svoje ruke preuzeo upravu Provincije, smijenio gvardijane i mjesto njih stavio "predsjednike". Protiv te samovolje bosanski franjevci su protestirali, ali ih je Pooten optužio i ocrnio u Rimu i Beču i isposlovao g. 1843. da petoricu najodličnijih fratara pošalje u progonstvo, u talijanske samostane. Protiv toga se pobunio narod a turska vlast, smatrajući Pootena uzročnikom nemira, protjerala ga iz Bosne. On je, međutim, otišao u Beč i tamo optužio fratre da ga ne slušaju i da su ga *oni* protjerali! Bosanski su franjevci u međuvremenu izabrali novo starješinstvo.

Bili su sada ponovno krivi i Rimu i Beču. Rim sada proglasi Barišića ponovno apostolskim vikarom i upraviteljem bosanskih franjevaca. Time je Bosanska provincija bila privremeno dokinuta. Apeli franjevaca u Rimu i Beču nisu našli nikakva odziva, jer su ih smatrali buntovnicima. Uz njih je ovaj put bila jedino turska vlast ali ne sva: budući da se Hercegovina, nakon Gradašćevićeva ustanka, politički odijelila od Bosne, hercegovački se upravitelj Ali-paša Stočević opredijelio za Barišića a bosanski Husrev-paša za bosanske fratre. Zbog toga je Husrev-paša zabranio Barišiću ulazak u Bosnu, a kao odgovor Ali-paša je naredio "da gdi se god koji fratar iz Bosne u hercegovačkom pašaluku ufati, ima mu se glava osići". Tako je Barišić i boravio u to vrijeme samo u Hercegovini, u Čerigaju, pa je odatle i uputio g. 1843. svoju poslanicu u Bosnu.

Novi vezir Ćamil-paša shvatio je zamašitost ovoga spora pa je uputio stvar u Carigrad da se tamo rješava. U Carigradu je, kako izgleda - pod pritiskom austrijskog poslanika, donesena odluka da paša pomiri Bašića i bosanske fratre! Paša je g. 1844. pozvao obje strane i saopćio im volju svoje vlade pa su je one, videći da se nema kuda, prihvatile. Pogodbe mira bile su da

će Barišić pisati u Rim da se izabere Starješinstvo Provincije, da se kazne oproste i da se do nove odredbe Sv. stolice ništa ne mijenja.

Ali, prošla je bila godina dana a da pogodbe nisu izvršene. U međuvremenu, biskup Barišić bio je pozvan na opravdanje u Carigrad, jer su sumnjali da mnogo šuruje s bečkim dvorom. U Carigradu se već nalazilo nekoliko najuglednijih bosanskih franjevac, koji su radili na ponovnoj uspostavi svoje provincije. Barišić je opazio da će u Carigradu izgubiti; iz Rima su mu vjerojatno predložili da se zahvali na časti apostolskog vikara pa je on to i učinio. Postao je onda prvim apostolskim vikarom Hercegovine.

Uskoro je i Rim prihvatio molbu bosanskih franjevac da im se obnovi Provincija pa je onda papa imenovao novo starješinstvo, na čelu s fra Marijanom Šunjićem.

Tako je utrošeno oko petnaest godina (1832-1846), koje su se mogle upotrijebiti u koristan rad, u spor koji je ozloglasio Bosnu Srebrenu, sablažnjavao vjernike a izazivao čuđenje i kod inovjeraca. Biskup Barišić je imao dovoljno sposobnosti, odlučnosti i radinosti da bismo ga mogli i u Bosni (a ne samo u Hercegovini) pamtiti po značajnim djelima a ne uglavnom po sporu.

O djelovanju biskupa fra Marijana Šunjića (1854-1860), koje je bilo vrlo kratko - svega šest godina, govorit ću na drugom mjestu; ovdje treba samo napomenuti da je on uspješno zalječio rane koje je Bosni nanijela Barišićeva afera. Djelovanje biskupa fra Paškala Vujičića (1866-1881) po svom sadržaju poklapa se sa Šunjićevim; to je rad na dobrom obavljanju pastirske dužnosti, na izgradnji i opremanju crkava, na organizaciji osnovnog školstva i školovanja bosanskih klerika, na stvaranju sirotišta, na promicanju dobre knjige, bez ičega upadnog i nametljivog. O svemu tome govorit ću na drugom mjestu.

4. Školovanje bosanskih franjevačkih klerika

Već smo u prikazu prošlog razdoblja vidjeli kako su bosanski klerici prešli na školovanje u prekosavske krajeve, iako se manji broj, nakon Napoleonovih ratova i njegova pada, školovao i u Italiji. To dvojako školstvo stvaralo je u Provinciji napetost: oni sa sjevera bili su znatno otvoreniji svijetu, upoznatiji s novim idejama i naprednim školstvom, a oni iz Italije polagali su više važnosti na redovničku ispravnost. Osim toga, činjenica da su bosanski klerici i u Italiji i u

prekosavskim samostanima bili razvrstani na mnogo mjesta (oko 20), pogodovala je da budu izloženi lošim utjecajima. Financijske teškoće oko izdržavanja bile su znatne: novac iz zaklade Josipa II. dotjecao je samo za tridesetak klerika; talijanski samostani primali su samo dvanaest. A kamo s ostalim, kojih je bilo još 26?

Provincija je imala već puno troška pri odgoju mladeži do novicijata i u novicijatu, koji se obavljao u Bosni. Tih kandidata bilo je oko 70. Njihov odgoj, budući da su oni bili raspodijeljeni na tri samostana, nije mogao biti kakav je trebalo da bude. Istina, Provincija je oko g. 1830. zavela sustavan oblik školovanja prema nacrtu fra Stijepe Marijanovića ali nedostaci koji su potjecali iz rascjepkanosti i nedostatka stručnih nastavnika i odgojitelja nisu se mogli ispraviti samim "sustavom", ma kako on u sebi bio dobar.

Stoga se kod bosanskih franjevaca rodila misao da se za bosanske klerike sagradi zasebni kolegij u Rimu, gdje bi svi oni bili na okupu pod vodstvom zajedničkog odgojitelja. Zamolili su za jedan takav kolegij Kongregaciju za raširenje vjere; ona im nije mogla pomoći jer nije imala novaca. Isti su takav neuspjeh bosanski predstavnici (fra Marijan Šunjić i fra Ilija Starčević) doživjeli u Beču. Činilo se da im se napokon nasmiješila sreća: senjski biskup obećao je dati im novac da u Senju sagrade sjemenište i da ga uzdržavaju a grof Laval Nugent ponudio im je jednu tvrđu kraj Gornjeg Karlovca da tamo smjeste sjemenište. Ali, nakon što je biskup Barišić ocrnio bosanske klerike u Rimu i Beču - da su ih ugarske škole zadojile lošim, nacionalističkim, revolucionarnim i gotovo bezvjerskim duhom - austrijski kancelar Metternich a tako i Kongregacija za raširenje vjere osjetili su se potaknutim zabraniti da se bosanski klerici školuju preko Save! Tako je i primamna ponuda dvojice dobrotvora pala u vodu a problem školovanja, nakon: što su se 32 klerika prinudno vratila sa sjevera, postao još daleko teži.

Očajno stanje navodi na očajne korake pa su bosanski fratri sada pomislili kako bi bilo da sagrade sjemenište u Beogradu ili Carigradu. Srpska se vlada, zbog svojih tadašnjih teškoća, pokazala prema toj namjeri hladnom; u Turskoj je plan donekle već krenuo prema ostvarenju zauzimanjem fra Filipa Pašalića, koji je u tu svrhu sagradio u blizini Carigrada i kuću pomoću Poljaka Čakovskog, ali je ostalim bosanskim fratrima to rješenje izgledalo neprihvatljivo. Ostalo je, dakle, da se stisnu u svoja tri tijesna samostana. Provincija je 1849. raspisala među braćom natječaj za nastavnike i 1851. otvorila u Fojnici i Sutjesci filozofsko-teološko učilište! Bilo je to za ljutu muku ali su te dvije škole otada ipak djelovale kroz čitav ovaj period pa i kasnije!

Ipak, trebalo je tražiti i drugo rješenje. Biskup Strossmayer pokazao se g. 1851. spremnim da primi određeni broj bosanskih klerika u ?akovo. Fra Marijan Šunjić i fra Martin Nedić izmole onda od cara da im se obnovi iskorištavanje one zaklade Josipa II. za klerike koji bi studirali preko Save; zamolili su također Kongregaciju u Rimu da dokine zabranu studiranja preko Save.

Biskup Strossmayer primio je bosanske klerike najprije u svoje sjemenište a kasnije im pomogao izgraditi vlastitu zgradu (konvikt) za njih, time što im je dao zemljište i građu a car im poklonio 10.000 forinti. Tamo su živjeli s vlastitim gvardijanom i odgojiteljem a predavanja pohađali zajedno s biskupovim bogoslovima. Prve godine bilo ih je 13 a kasnije je broj porastao na 33. Uzdržavanje se plaćalo iz one zaklade Josipa II. Franjevci su pokušali da tu zakladu prenesu u Hrvatsku i da je povoljnije ulože, ali Mađari, koji su taj novac i ranije nastojali prisvojiti, nisu toga dopustili.

Ovo je bio najsređeniji period školovanja bosanskih klerika, ali je, pod konac ovog razdoblja, g. 1876., mađarska politika dokrajčila ovo uspješno rješenje. Mađari su smatrali da se bosanski klerici, pod okriljem biskupa Strossmayera, odgajaju suviše slavenski. Htjeli su da mlade bosanske franjevce pomađare ili ih barem učine sklonima mađarskoj politici time što će se odgajati u Mađarskoj. Svi su bosanski franjevci bili protiv toga i htjeli se čak odreći i zaklade samo da im mladež ostane u Đakovu. Ali Mađari su napravili pritisak na Kongregaciju a ova opet na Generala Reda, koji je Provinciji postavio ultimatum: ili poslušati pa poslati mladiće u Ostrogon (na krajnjem sjeveru Mađarske) ili će Provinciji biti zabranjeno primati kandidate u novicijat. Pritisnuta o zid, Provincija je popustila. Taj mađarski pokus stajat će Provinciju teških gubitaka.

Uporedo s onima koji su se školovali u Đakovu, dio klerika je i dalje išao u Italiju a dio je, kao što je rečeno, studirao u bosanskim samostanima. Ovi studenti koji su ostajali u Bosni nikad se nisu mogli uzdignuti do većih uspjeha i zbog loših uvjeta i zato što su sposobniji kandidati odlazili na studij izvan Bosne.

5. Osnovno školstvo

U austrijskoj carevini bilo je zavedeno obvezatno osnovno školovanje u 18. stoljeću. Bosanski klerici koji su studirali preko Save mogli su na svoje oči vidjeti goleme prednosti toga propisa pa je sasvim naravno da su ga željeli provesti, koliko se dalo, i u Bosni. Vidjeli smo da je i Miletić zamislio svojim "Početkom pismenstva" neke vrste analfabetske tečajevne a već g. 1823. pojavljuje se, u blizini Slavonije - u Tolisi, prva osnovna škola u Bosni. Nju je osnovao fra Ilija Starčević i on je u njoj bio sve: i nabavljač, i predavač, i okupljač učenika. Ipak je to tada bila osamljena pojava; nakon petnaestak godina i ona je gotovo sasvim propala i bila tek g. 1843. obnovljena.

God. 1830. uputili su fratri triju bosanskih samostana molbu sultanu da smiju otvoriti škole ali na

nju nisu dobili odgovora. Uskoro je nastupila tzv. Barišićeva afera, koja je omela rad i na tom korisnom poslu kroz čitavih petnaest godina. Najistaknutiji franjevci ovog razdoblja ujedno su i snažni borci za narodno prosvjećivanje i otvaranje škola: Jukić, Martić, Šunjić, Karaula, Nedić, Josić, Kujundžić ali i čitav niz drugih. Sad se postupno javlja najprije g. 1852. šest škola a već 1855. dvanaest odnosno trinaest škola s 550 učenika. God. 1857. bilo je izgrađeno 17 skromnih školskih prostorija, dok je škola kao ustanova bilo dvaput toliko. God. 1868. zaključuju franjevci da otvore 18 novih škola pa su tako nakon okupacije bosanski i hercegovački fratri predali državnim vlastima ukupno 54 škole sa 2.295 katoličke djece (osim pravoslavne i židovske) . Gotovo u svima predavači su bili franjevci; u tri škole poučavali su civilni učitelji. Osim što su predavali, morali su iz ničega stvoriti i kakav-takav školski namještaj i knjige za djecu a onima najsiromašnijim priskrbiti opančice za zimu i štogod haljinice, da ne budu u školi polugoli.

Otkuda sredstva za to?

"Isposlovali su skromnu potporu od 1.500 forinti od austrijske vlade, kojoj su zbog toga provincijali morali slati izvještaje. Ta svota bi za jednu školu, možda i bila dovoljna, ali kod ovolikog broja, pojedine je škole zapadala tek mrvica. Franjevci su preuzimali na sebe dodatni teret - da budu u školama učitelji pa su i poučavali bez ikakve naknade (osim što bi neki istaknutiji dobili jednom godišnje neko simbolično priznanje). Dječji roditelji donijeli bi za školu drva a ponešto bi za te škole dobili i od koje ustanove izvana.

Poučavali su po tzv. Lancasterovu sustavu, tj. uz učitelja poučavala su i naprednija djeca svoje manje napredne drugove. Sigurno je da u tim školama nije bilo česte školske boljetice: uspavanosti i nemotiviranosti. Već rano, g. 1854, za ove škole praviljen je pravilnik ("Ustanove"), koji je kasnije (1868) bio dopunjen i usavršen.

Znatna pomoć ovom školovanju došla je kad je apostolski vikar fra Paškal Vujičić uz pomoć franjevacu pa i drugih, doveo časne sestre milosrdnice najprije u Sarajevo a onda u Dolac, Derventu, Banju Luku i Livno. Htjeli su ih imati i drugi (npr. Fojnica) ali to, u to vrijeme, nije bilo moguće.

Taj isti biskup ostvario je ono za čim je biskup Šunjić težio a smrt ga omela: otvorio je dva sirotišta - jedno u Docu kod Travnika a drugo kraj Banje Luke, koje su otvorili trapisti; dajući im dozvolu za samostan, stavio im je i uvjet da otvore i sirotište.

6. Brojčano stanje

Najznačajnija izmjena koja se dogodila u ovom razdoblju svakako je - odjeljivanje hercegovačkog područja od Bosne Srebrene, stvaranje nove, Hercegovačke zajednice. Gledano objektivno i iz udaljenosti, to je pojava sasvim prirodna a nova, hercegovačka zajednica po dinamičnom razvoju kroz koji je prošla i po plodovima koje je donijela, izaziva poštovanje. Najprije je osnovana kao neovisna kustodija stvarno g. 1846. a pravno g. 1852. a onda g. 1892. nastavila djelovati kao provincija.

Ipak, okolnosti pri nastanku ove nove zajednice nisu bile ni za staru, Bosansku, ni za novu, Hercegovačku, ni lake ni prijatne. Ona je nastala u teškoj krizi Bosanske provincije, kad su njezina autonomija pa i opstanak postupcima Barišića i Pootena bili ugroženi a upravo su te neprijatne okolnosti omogućile hercegovačkom dijelu odjeljivanje. S druge strane, i hercegovačkoj braći moralo je biti teško što su nakon diobe morali početi od ničega, jer je normalno da starija provincija ustupi mlađoj dio dobara, da ova ne započne naprosto od ledine. To bi se sigurno bilo i dogodilo, da okolnosti podjele nisu bile tako nesretne, nenormalne za normalan postupak.

U ovom se razdoblju znatno povećao broj samostana: od tri na osam. Osnovani su novi samostani u Livnu, Gučoj Gori, Plehanu, Tolisi i Rami. U sretnom smo položaju da možemo, prema službenim podacima, porediti brojčano stanje osoblja približno na početku (1836) i na kraju ovog perioda (1877), jer iz tih godina imamo šematizme:

g. 1836. broj župa (zajedno s hercegovačkim) 40 samostalnih kapelanija 12

g. 1877. broj župa (bez hercegovačkih) 60 samostalnih kapelanija 22

Što je broj župa tako znatno porastao, razlog su dvije okolnosti: povećao se i broj samostana; više nije bilo opasno, ni ekonomski ni politički, osnivati nove jedinice (samostane i župe), jer se u zadnja dva-tri desetljeća pravno stanje Katoličke crkve znatno popravilo (nije se plaćao džulus i drugi nameti).

Broj vjernika nije rastao onako kao što bi čovjek očekivao. Iako je taj broj g. 1806. iznosio 98.932, on i pedeset godina kasnije (1855) iznosi tek 122.146 (prema 560.000 pravoslavnih i 400.000 muslimana). Zašto je prirast tako malen? Najprije valja odračunati hercegovačko katoličko stanovništvo, koje u Šematizam Bosne Srebrene iz 1877. nije uneseno. Već sam napomenuo da je kuga iz 1815-1817. strahovito smanjila broj stanovništva a tome treba pridodati i prelaženje mnogih katolika u prekosavske krajeve zbog teških uvjeta života. Dvadeset godina kasnije (oko 1877) broj katolika u samoj Bosni porastao je na 138.492, što treba pripisati, osim prirodnom porastu rađanjem, i doseljavanju iz Hercegovine i Dalmacije.

Broj svećenika - kad se uvaži otcjepljene Hercegovine - također je znatno porastao:.

g. 1836. u Provinciji ima (zajedno s Hercegovinom) svećenika 155, klerika 81, braće 2, novaka 13

g. 1877. (bez Hercegovine) Provincija ima svećenika 204, klerika 59, braće 4, novaka 11.

7. Gradnje

Po prvi put, nakon nekoliko stoljeća, u ovom razdoblju dolazi do novogradnje crkava. U sukobima s bosanskim feudalcima, turska je vlada počela u 19. stoljeću tražiti oslonca i u kršćanskoj raji. Već nakon Gradašćevičeve bune turske vlasti lakše daju dozvole za gradnju župnih stanova ili za popravak samostana i njihovih crkava. To pogotovu važi nakon Omer-paše g. 1853. i nakon izdavanja širokogrudnih odredbi Hatihumajuna 1856, koje dopuštaju novogradnje crkava uz normalne uvjete. Već g. 1853. vlasti su dale mig kršćanima da mogu tražiti dozvole za gradnje. Ta je vijest odjeknula poput groma po svoj Bosni pa se odjednom sve dalo na gradnju. Kroz kratko vrijeme od šest godina Šunjićeva biskupovanja sagrađeno je devet novih crkava i barem pet novih župnih stanova te započeta gradnja samostana u Livnu i Gučoj Gori, a za Plehan odlučena izgradnja. Za vrijeme fra Paškala Vujičića (15 godina) podignuto je oko 40 novih crkava i vrlo mnogo župnih stanova te preko 20 školskih učionica. Neke od tih crkava blistaju ljepotom i veličinom, tako npr. crkva livanjskog samostana, svojim impozantnim masama i skladno oblikovanim prostorom, i toliška (najveća u cijeloj Bosni i Hercegovini, duga 56, a široka 20 metara).

Rijetko se gdje i rijetko kad mogla susresti tolika glad za crkvama kao u Bosni ovog vremena.

Činilo se da je dugo pribivanje bogoslužju na snijegu, kiši, sunčanoj pripeci, bosanskim vjernicima udahnuo neodoljivu odlučnost da što prije dođu do zaštićenog molitvenog prostora. Uskoro su franjevci vidjeli da taj zanos valja obuzdati i da treba pri gradnji postupati oprezno, jer se crkva ne pravi za deset ili dvadeset godina nego za stoljeće ili stoljeća; stoga su izdali propise kako treba postupati pri građenju. Tako su se uskoro pravile sasvim dolične crkve, naravno prema ukusu i mogućostima onog vremena.

Odakle novac za toliku gradnju?

Obratili su se dobročiniteljima izvana. Svećenstvo u Austriji skupilo je između sebe preko 20.000 forinti; znatno manja svota skupljena je od ostalih. Francuska vlada dala je 13.000 franaka (od toga - 5.000 franaka za učionice). Srpska vlada i napuljski kralj dali su po 100 dukata.

Ipak, najvažniji doprinos dali su sami bosanski vjernici, najčešće u dobrovoljnom radu (na tisuće nadnica) ali, koliko su mogli, i od svoje sirotinje. Bosanski katolički puk uvijek je bio velikodušan kad se radilo o gradnji crkava; - Biskup fra Marijan Šunjić zasnovao je već g. 1857. na župama odličnu ustanovu "Kovčežić za gradnju" s dva ključa (jedan za župnika a drugi za predstavnika puka); u njega će se skupljati milodari za gradnju, zavjeti, takse koje će se uplaćivati za oprost od ženidbenih zapreka, milostinja skupljana pod misom u određeno vrijeme i dr. Tako su crkve podignute ipak prvenstveno trudom i znojem bosanskih katolika.

Fra Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1990, str. 93-107.

Izvori i literatura

1. Alaupović, T.: Biskup fra Marijan Šunjić, u *Serafinski perivoj* 24/1910 , str. 203-213.
2. Kecmanović, I.: Barišićeva afera, Sarajevo 1954.
3. Gavranović, B.: Biskup fra Paškal Vuičić, posljednji apostolski vikar u Bosni, u *Spomenica Franjevačke klasične gimnazije u Visokom*, Beograd 1932. str. 57-68.
4. Jukićevac (= fra Gavro Gavranić): Zbor franjevačkih bogoslova «Jukić», Sarajevo 1935.
5. Glavaš, Radoslav: Život i rad fra Rafe Barišića, Mostar 1900.
6. --- /Fra Alfonzo Bralić/: Trijestgodišnja povjest književnog društva Redovničke mladeži

Bosanske, Pečuh 1885.